

การคิดอย่างมีจริยธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

ETHICAL THINKING BASED ON LORD BUDDHA'S TEACHINGS

รังสรรค์ ลิเบียว^{1*}
Rangsan Libiao^{1*}

Received : 17 May 2022

Revised : 25 August 2022

Accepted : 23 November 2022

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาการคิดด้านจริยธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า พบว่าการคิดมีผลต่อการพูดและการกระทำ การคิดดีนำไปสู่การพูดดีทำดี และการคิดชั่วนำไปสู่การพูดชั่วทำชั่ว โดยมีความโลภ ความโกรธ ความหลง เหนียวนํ้าจิตใจมนุษย์ ให้คิดไปในทางที่ดีหรือชั่ว การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี หรือ โยนิโสมนสิการ ร่วมกับคำสอนเกี่ยวกับการคิดดีคิดชั่วและการตระหนักถึงบาปบุญคุณโทษ เป็นสิ่งสำคัญที่นำความคิดไปสู่ความเห็นที่ถูกต้อง ความคิดที่ถูกต้อง การพูดที่ถูกต้อง การปฏิบัติที่ถูกต้อง การใช้ชีวิตที่ถูกต้อง ความพยายามที่ถูกต้อง การมีสติ และการมีจิตตั้งมั่นที่ถูกต้อง

คำสำคัญ: จริยธรรม พระพุทธเจ้า การคิด

ABSTRACT

This academic article aims to study ethical thinking based on Lord Buddha's thinking. It was found that thinking affects to speech and action. Good thoughts lead to good words and good deeds. and evil thoughts lead to evil speech and deeds, with greed, anger, delusion, inducing the human mind to think in a good or bad way. The right way of thinking or Yonisomanasikara together with Lord Buddha's teachings about good thinking, bad thinking and the realization of sin. It is important to bring ideas to the right understanding, right thought, right speech, right action, right livelihood, right effort, right mindfulness, and right concentration.

Keywords: Ethics, Lord Buddha, Thinking

¹หลักสูตรบริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทั่วไป คณะวิทยาการจัดการ
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

¹Bachelor of Business Administration Program in General Management, Faculty of Management
Sciences Valaya Alongkorn Rajabhat University under the Royal Patronage

*ผู้นิพนธ์ประสานงาน E-mail: autocentrino@hotmail.com

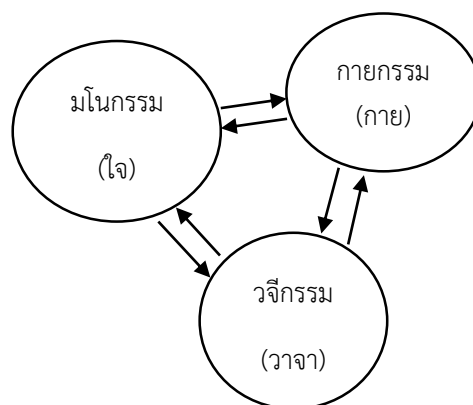
บทนำ

การคิดอย่างมีจริยธรรมมีความสำคัญและเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต และมีผลต่อมนุษย์และสังคม การคิดอย่างมีจริยธรรมส่งเสริมภาพลักษณ์ ความน่าเชื่อถือ การยอมรับและความไว้วางใจในทางกลับกันการคิดที่ผิดจริยธรรม ทำให้เสื่อมเสียภาพลักษณ์ ความน่าเชื่อถือ และความไว้วางใจ รวมถึงชื่อเสียงทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ต้องใช้เวลาและความพยายามแก้ไขให้กลับคืนมา และการได้รับผลของการกระทำ การคิดอย่างมีจริยธรรมเกี่ยวข้องกับการคิดและการตัดสินใจเป็นเรื่องภายในจิตใจของมนุษย์ที่มีความแตกต่างกันทั้งอุปนิสัย สติปัญญา พฤติกรรม ความรู้ความเข้าใจ และความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม รวมถึงแรงกดดันจากการแข่งขันสภาพสังคม สภาพเศรษฐกิจ สถานการณ์ของโลก ค่านิยม ทศนคติ ผลประโยชน์ กำไร เป้าหมายและความสำเร็จ เป็นสิ่งที่สร้างแรงกดดันและมีอิทธิพลต่อการคิดและการตัดสินใจทางจริยธรรม สถานการณ์ที่จำเป็นต้องเลือกระหว่างความถูกต้องดีงามกับผลประโยชน์ (ทำดี ทำชั่ว) ทำให้เกิดความสับสนและก่อปัญหาในการคิด การตัดสินใจ และการแยกแยะเกี่ยวกับจริยธรรม อะไรคือสิ่งที่ถูกต้อง อะไรคือสิ่งที่ไม่ถูกต้อง อะไรคือสิ่งที่ควรทำ อะไรคือสิ่งที่ไม่ควรทำ อะไรคือสิ่งที่ดี อะไรคือสิ่งที่ชั่ว และการเลือกระหว่างสิ่งที่ถูกใจกับสิ่งที่ถูกต้อง ปัญหาด้านจริยธรรมอย่างหนึ่งคือ การไม่รู้วิธีการคิดที่ถูกต้องหรือเหมาะสม ควรคิดอย่างไร ควรมีหลักการคิดอย่างไร จึงตระหนักถึงหลักธรรมและคำสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการคิดทางจริยธรรม ศีลธรรม ความดีความชั่ว เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและการคิดอย่างมีจริยธรรม โดยคาดว่าประโยชน์ที่จะได้รับคือแนวทาง หลักการ และวิธีการใช้การคิดอย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ

การคิดอย่างมีจริยธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

การคิดเป็นการกระทำอย่างหนึ่งเรียกว่า กรรม (การกระทำ) โดยพระพุทธเจ้าได้แบ่งการกระทำออกเป็น 3 ประเภท (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 งข) คือ การกระทำทางกาย (กายกรรม) การกระทำทางวาจา (วจีกรรม) และการกระทำทางใจ (มโนกรรม) การคิดจัดเป็นการกระทำทางใจหรือมโนกรรม โดยสัมพันธ์กับการกระทำทางวาจา (วจีกรรม) และการกระทำทางกาย (กายกรรม) ดังนี้

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่าง มโนกรรม กายกรรม และวจีกรรม

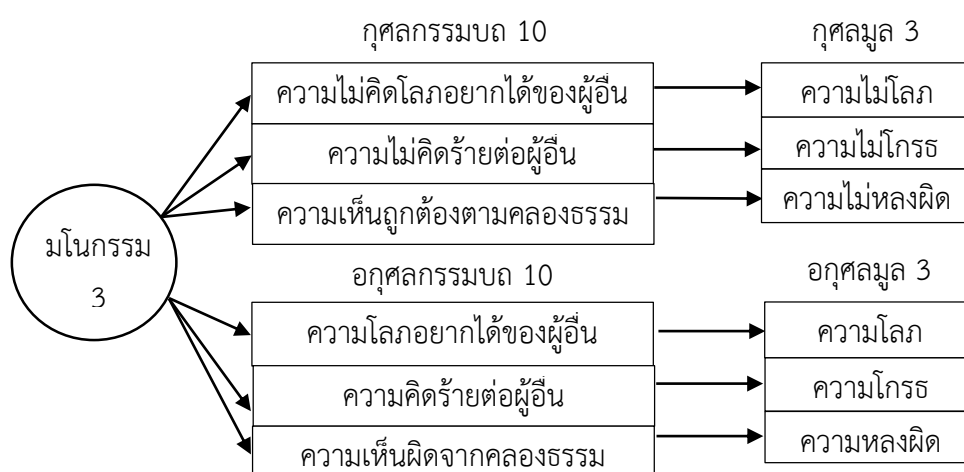
จากภาพที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ของการกระทำทางใจ (มโนกรรม) ที่สัมพันธ์โดยตรงกับการกระทำทางกาย (กายกรรม) และการกระทำทางวาจา (วจีกรรม) มีพุทธวจนะที่กล่าวถึงความสัมพันธ์และอิทธิพลของการกระทำทางใจต่อการกระทำทางวาจาและการกระทำทางกายที่ว่า (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 ข)

“ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะพุดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น”

และ “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจดี ก็จะพุดดีหรือทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น”

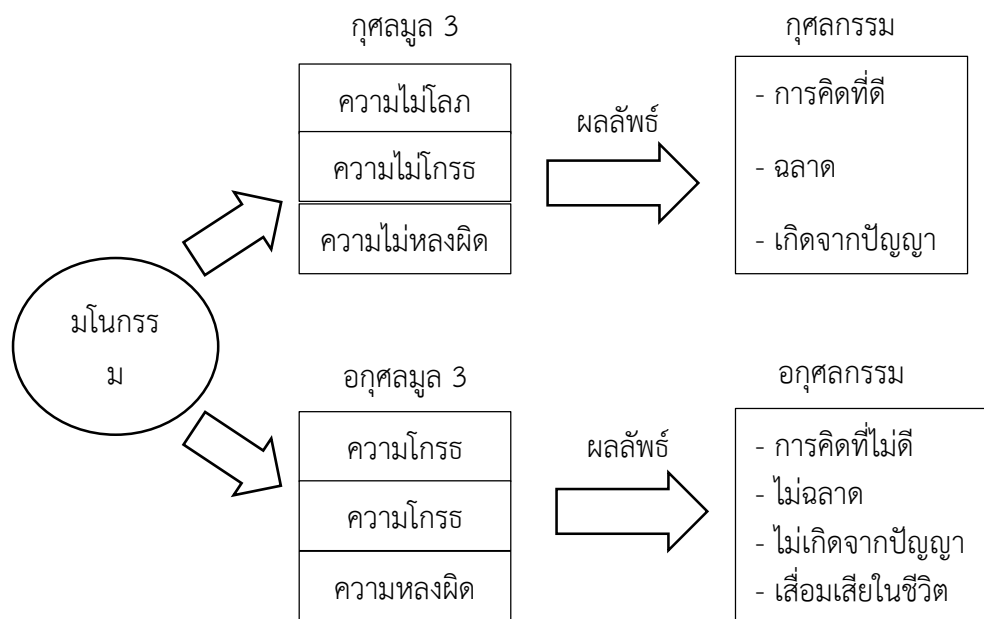
ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการกระทำทางใจที่มีอิทธิพลต่อการกระทำทางวาจาและการกระทำทางกาย ที่มีลักษณะในทิศทางเดียวกันคือ ถ้าใจคิดดี ก็จะส่งผลให้พุดดีและทำดีไปด้วย ถ้าใจคิดชั่ว ก็จะส่งผลให้พุดชั่วทำชั่วไปด้วย แสดงให้เห็นว่าการคิดมีความสัมพันธ์และอิทธิพลเหนือการพุดและการกระทำ ดังคำกล่าวที่ว่า ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว

โดยหลักธรรมที่ชื่อว่า กุศลกรรมบถ 10 (กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 ก) ได้แสดงสิ่งที่เป็นมโนกรรมที่ดีเบื้องต้นไว้ 3 ประการ ได้แก่ ความไม่คิดโลภอยากได้ของผู้อื่น (อนภิชฌา) ความไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น (อพยาบาท) และความเห็นถูกต้องตามคลองธรรม (สัมมาทิฐิ) เป็นกุศลปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่กุศลมูล 3 ประการ ได้แก่ ความไม่โลภ (อโลภะ) ความไม่โกรธ (อโทสะ) และความไม่หลงผิด (อโมหะ) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 งค) และหลักธรรม อกุศลกรรมบถ 10 (กรรมชั่วอันนำไปสู่ความเสื่อมและความทุกข์) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 ก) แสดงสิ่งที่เป็นมโนกรรมที่ไม่ดีเบื้องต้นไว้ 3 ประการ ได้แก่ ความโลภอยากได้ของบุคคลอื่น (ภิชฌา) ความคิดร้ายต่อผู้อื่น (พยาบาท) และความเห็นผิดจากคลองคลองธรรม (มิจฉาทิฐิ) เป็นบาปอกุศลปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ อกุศลมูล 3 ได้แก่ ความโลภอยากได้ (โลภะ) ความคิดร้าย (โทสะ) และความหลงผิด (โมหะ) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 งค) ดังนี้

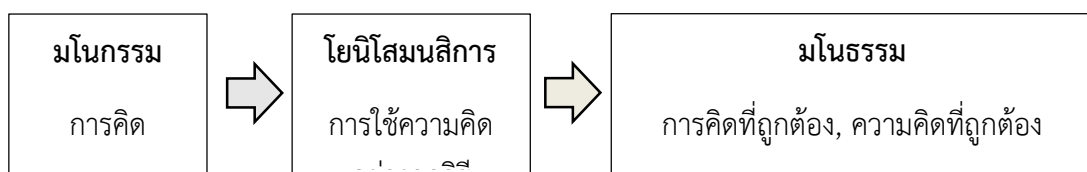
ภาพที่ 2 มโนกรรม 3 ในหลักธรรม กุศลกรรมบถ 10 และ อกุศลกรรมบถ 10

จากภาพที่ 2 แสดงลักษณะของการกระทำทางใจ (มโนกรรม) ประกอบด้วยเหตุปัจจัยที่นำไปสู่การคิดดีและไม่ดี เมื่อมีความคิดเช่น ไม่คิดโลภอยากได้ของผู้อื่น ไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น และมีความคิดเห็นถูกต้องตามครรลองคลองธรรม เป็นปัจจัยนำไปสู่การคิด การพูด และการกระทำอย่างสุจริต (มโนสุจริต วจีสุจริต กายสุจริต) และหรือมีความคิดเช่น คิดโลภอยากได้ของผู้อื่น คิดร้ายต่อผู้อื่น เห็นผิดจากครรลองคลองธรรมที่ติงาม เป็นปัจจัยนำไปสู่การคิด การพูด และการกระทำที่ทุจริต (มโนทุจริต วจีทุจริต กายทุจริต) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 งข) ดังนี้

ภาพที่ 3 ผลลัพธ์ของการกระทำทางใจ

จากภาพที่ 3 แสดงผลลัพธ์ของมโนกรรมที่มีมูลเหตุที่ดี (กุศลมูล) และไม่ดี (อกุศลมูล) เป็นปัจจัยพื้นฐานความคิดของมนุษย์ ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลงผิด ผลลัพธ์จากความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลงผิด คือ การคิดดี การคิดที่ฉลาด เป็นความคิดที่เกิดจากปัญญา ถือเป็นกุศลจิต และผลลัพธ์จากความโลภ ความโกรธ ความหลงผิด คือ การคิดชั่ว การคิดที่ไม่ฉลาด ขาดการใช้ปัญญาในการคิด สร้างความเสื่อมเสียในชีวิต ถือเป็นอกุศลจิต เป็นการแยกแยะความคิดที่ถูกต้องหรือความคิดที่ไม่ถูกต้อง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 งค) ดังนี้

ภาพที่ 4 ตัวอย่างแนวคิดการคิดอย่างมีมโนธรรม

จากภาพที่ 4 แสดงตัวอย่างแนวคิดการคิดอย่างมีนโนธรรม เมื่อเกิดมโนกรรม (การคิด, ความคิด) กับเหตุการณ์หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้น จิตใจเข้าไปสัมผัสรับรู้ (รูป) พร้อมด้วยอารมณ์ความรู้สึก (เวทนา) และจดจำเหตุการณ์หรือเรื่องราว (สัญญา) แล้วปรุงแต่งเหตุการณ์หรือเรื่องราวตามการรับรู้ ความรู้สึก และอารมณ์ของจิตใจ (สังขาร) แล้วสรุปความรู้ความเข้าใจตามการได้เห็น การได้ยิน อารมณ์ และตามการรับรู้ของจิตใจ (วิญญาณ) เรียกว่า ขั้น 5 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 ข) ความรู้ความเข้าใจของจิตใจและความคิดที่เกิดจากการปรุงแต่งของขั้น 5 อาจทำให้เกิดความรู้เห็นที่คลาดเคลื่อน ความรู้ความเข้าใจที่ผิดไปจากความเป็นจริง เรียกว่า วิปลาส หรือ วิปลาส 3 ประการคือ การรู้ที่ผิดจากความเป็นจริง (สัญญาวิปลาส) การคิดผิดจากความเป็นจริง (จิตตวิปลาส) และความเห็นผิดจากความเป็นจริง (ทิฏฐิวิปลาส) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 ข) ซึ่งมีผลดังนี้

1. ทำให้เกิดความเข้าใจหรือสำคัญผิดว่าสิ่งที่คิดนั้นคือความจริง แต่แท้จริงแล้วไม่ใช่ความจริงอย่างที่คิด (วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง)
2. ทำให้เกิดความเข้าใจหรือสำคัญผิดว่าสิ่งที่คิดนั้นเป็นสิ่งที่สร้างประโยชน์และความสุข แต่แท้จริงแล้วสร้างปัญหาและความทุกข์ (วิปลาสในสิ่งที่ทุกข์ ว่าสุข)
3. ทำให้เกิดความเข้าใจหรือสำคัญผิดว่าสิ่งที่คิดนั้นมีอยู่จริง แต่แท้จริงแล้วไม่มีอยู่จริง (วิปลาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน)
4. ทำให้เกิดความเข้าใจหรือสำคัญผิดว่าสิ่งที่คิดนั้นเป็นสิ่งที่ดีหรือถูกต้อง แต่แท้จริงแล้วเป็นสิ่งที่ไม่ดีหรือไม่ถูกต้อง (วิปลาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม)

ผลที่ตามคือ การปฏิบัติที่ผิดพลาด (ศีลวิบัติ) ความเข้าใจที่ผิดพลาด (จิตตวิบัติ) การเห็นและความเห็นที่ผิดพลาด (ทิฏฐิวิบัติ) ที่ส่งผลต่อการใช้ชีวิตคือ ความผิดพลาดในการทำงาน (กัมมันตวิบัติ) ความผิดพลาดในการประกอบอาชีพ (อาชีวะวิบัติ) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 ง) โดยสิ่งที่ช่วยไม่ให้เกิดการคิดผิดหรือคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงคือ โยโสมนสิการ การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี คำว่า โยนิ แปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบาย วิธี ทาง และคำว่า มนสิการ หมายถึง การทำในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ปยุตโต), 2556) หมายถึง การทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สาเหตุเหตุผลทั้งหมด แยกแยะออกและพิจารณาด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบโดยละเอียดลึกซึ้ง ให้เห็นสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ที่นำไปสู่มโนธรรมที่ถูกต้อง คือ การคิดที่ถูกต้อง ความคิดที่ถูกต้อง ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง การมีสัมมาทิฐิ และการมีจิตสำนึกทางจริยธรรมที่ถูกต้อง ดังพุทธวจนะที่ว่า (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 ฉ)

“โลภะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่วและให้กรรมชั่วเป็นไป โทสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่ว และให้กรรมชั่วเป็นไป โมหะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่ว และให้กรรมชั่วเป็นไป อโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยไม่แยบคาย) เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่ว และให้กรรมชั่วเป็นไป มิจฉาปณิหิตจิต (จิตที่ตั้งไว้ผิด) แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่ว และให้กรรมชั่วเป็นไป กิเลสมีโลภะเป็นต้นนี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่ว และให้กรรมชั่วเป็นไป”

“อโกละเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดี และให้กรรมดีเป็นไป อโทสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดี และให้กรรมดีเป็นไป อโมหะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดี และให้กรรมดีเป็นไป โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดี และให้กรรมดีเป็นไป สัมมาปณิหิตจิต (จิตที่ตั้งไว้ถูก) แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดี และให้กรรมดีเป็นไป”

อันแสดงถึงความสำคัญของ โยนิโสมนสิการ ในการพิจารณาแยกแยะการคิดดี การคิดชั่ว และการใช้สติปัญญาความคิดที่อยู่เหนืออารมณ์โลก โกรธ หลง ต่อการคิดและการตัดสินใจ นำไปสู่การคิดที่ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม ดังพุทธวจนะที่ว่า (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 ก)

“เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนโยนิโสมนสิการนี้ เมื่อมนสิการโดยแยบคาย กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”

โยนิโสมนสิการ มีหลักการดังนี้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ปยุตโต), 2556)

1. การคิดอย่างละเอียด แยบยล รอบคอบ (อุบายมนสิการ) โดยเลือกวิธีการคิดที่ถูกต้อง มีความจำเพาะเหมาะสมกับแต่ละปัญหา หรือเลือกวิธีการคิดที่ถูกต้องกับปัญหานั้น ๆ โดยพิจารณาอย่างละเอียด รอบคอบ ถี่ถ้วน ทั้งผลดีและผลเสีย มองเห็นผลลัพธ์ของต้นเหตุ และมองเห็นต้นเหตุของผลลัพธ์ ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นไปตามความเป็นจริง เป็นต้น
2. การคิดอย่างเป็นลำดับขั้นตอน (ปถมนสิกา) โดยการคิดและพิจารณาความเป็นไปและการดำเนินไปของเหตุการณ์ตามความเป็นจริง เป็นขั้นตอนอย่างมีระเบียบ ตามเหตุปัจจัยและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นตามลำดับของเหตุการณ์ มีทิศทางอย่างถูกต้อง เป็นต้น
3. การคิดอย่างมีเหตุผล (การณมนสิการ) โดยการคิดตามเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันของเหตุปัจจัยตามความเป็นจริงของเหตุและผลที่ดำเนินเหตุการณ์เรื่องราวต่อเนื่องตามลำดับ เป็นต้น
4. การคิดอย่างมุ่งหมายให้เกิดผลดี (อุपाทกมนสิการ) โดยการคิดอย่างมีเป้าหมายมุ่งหวังให้เกิดผลลัพธ์ในทางดีหรือคุณประโยชน์ หลีกเลียงและป้องกันการคิดชั่ว พุดชั่ว ทำชั่ว และการคิดที่ผิดจริยธรรมหรือการคิดไปในทางที่ไม่ดี เป็นต้น

ให้มีหลักในการใช้ความคิด ไม่รุ่มร่าม สับสนกับการคิด คิดวุ่นวายไม่มีทิศทาง แยบยลละเอียด รอบคอบ ถี่ถ้วน เป็นขั้นตอนอย่างมีระเบียบ มีเหตุมีผล ถูกต้อง คิดได้ตามความเป็นจริง

โยนิโสมนสิการ มีวิธีคิดได้หลากหลายวิธีดังนี้

1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือการคิดค้นหาสาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ต่อเนื่องกันจากผลลัพธ์ที่ปรากฏ เพื่อให้เห็นสถานะความเป็นไปของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เป็นการคิดให้เข้าใจผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นว่าเกิดขึ้นจากสาเหตุหรือมีปัจจัยอะไรเกี่ยวข้องและสัมพันธ์ ซึ่งช่วยให้เข้าใจเหตุการณ์หรือเรื่องราวความเป็นจริงที่เกิดขึ้น และเกิดความกระจ่างในสิ่งที่ได้คิด
2. วิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ คือการคิดโดยการแยกองค์ประกอบของเหตุการณ์หรือเรื่องราวทั้งสาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นเหตุเป็นผล โดยแยกพิจารณาแต่ละเหตุและปัจจัยเพื่อให้ทราบถึงสถานะความเป็นไปของเหตุปัจจัยตามความเป็นจริง เช่น ต้นเหตุปัจจัยสนับสนุน ปัจจัยส่งเสริม ปัจจัยสำคัญ ปัจจัยกระตุ้น เป็นต้น
3. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ คือการคิดตามความเป็นไปของเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นกับเหตุการณ์หรือเรื่องราว นั้น ๆ ตามพฤติกรรมและธรรมชาติของเหตุปัจจัย เช่น โดยธรรมดา ร่างกายของมนุษย์

ย่อมเจริญเติบโตเปลี่ยนแปลงไปตามวัยและอายุ และสิ้นสุดการเจริญเติบโต แล้วเสื่อมและสลายในที่สุด (เกิด โต แก่ ตาย) การไหลของน้ำโดยธรรมชาติจะไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ ช่วยให้สามารถแก้ไขป้องกันหรือจัดการกับเหตุและปัจจัยที่นำไปสู่การคิดผิด และทราบถึงเหตุปัจจัยที่จะนำไปสู่การคิดที่ถูกต้อง รู้เท่าทันความคิดของตน

4. วิธีคิดแบบแก้ไขปัญหา คือการคิดตามเหตุและผลอย่างตรงไปตรงมาและตรงจุด เช่น การคิดตามหลักธรรมอริยสัจ 4 คือ ความทุกข์ ปัญหา (ทุกข์) ที่เกิดขึ้น มีสาเหตุและปัจจัยที่สัมพันธ์ส่งผลต่อเนื่องมาอย่างไร (สมุทัย) เป้าหมายในการแก้ไขปัญหาหรือความทุกข์อยู่ที่ตรงจุดไหน (นิโรธ) และมีวิธีการแก้ไขหรือควรปฏิบัติอย่างไร (มรรค)

5. วิธีคิดแบบมีหลักการและความมุ่งหมาย คือการคิดตามหลักจริยธรรม คุณธรรม ศีลธรรม ระเบียบ ประเพณี หลักความจริง หลักความดีงาม หลักประเพณีปฏิบัติ หลักกฎหมาย หลักความถูกต้อง คำนึงถึงความมุ่งหมายและจุดหมายของการคิด

6. วิธีคิดแบบคำนึงถึงข้อเสียและทางออก คือการคิดด้วยการพิจารณาตามความเป็นจริง ทุกแง่มุมอย่างละเอียดรอบคอบทั้งผลดีและผลเสีย คุณและโทษที่เกิดขึ้น รู้ที่มาที่ไปและที่ถูกต้อง

7. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม คือการคิดวิเคราะห์ถึงประโยชน์และคุณค่าของการกระทำที่จะได้รับหรือคาดว่าจะเกิดขึ้น เกิดประโยชน์และคุณค่าอย่างแท้จริงหรือไหม หรือเป็นแค่เพียงสิ่งที่คิดหรือจินตนาการ ปรงแต่งความคิดด้วยความโลภ โกรธ หลง และเข้าใจอย่างนั้นไปเอง

8. วิธีคิดแบบส่งเสริมความคิดในทางที่ดี คือการคิดเชิงสร้างสรรค์ การคิดเชิงบวก (Positive Thinking) การคิดไปในทางดีงาม การคิดโดยคำนึงถึงบาปบุญคุณโทษ คำนึงถึงความถูกต้อง คุณธรรม จริยธรรม และศีลธรรม มองเห็นผลลัพธ์ที่ดีงาม คำนึงถึงประโยชน์และคุณค่าที่ดีงาม

9. วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน คือการคิดอย่างมีสติอยู่กับสิ่งที่กำลังคิด กำลังเป็นอยู่ กำลังรับรู้ กำลังปฏิบัติ ณ ปัจจุบัน โดยไม่คำนึงถึงอดีตหรืออนาคต หรือพยายามหลุดพ้นจากสภาพปัจจุบัน คิดเฉพาะกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในปัจจุบัน

10. วิธีคิดแบบจำแนกแยกแยะตามคำสอนของพระพุทธเจ้า คือ การคิดโดยยึดตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แสดงและจำแนกแยกแยะไว้แล้วเกี่ยวกับศีลธรรม จริยธรรม คุณธรรม ความดี ความชั่ว เป็นหลักในการคิด เช่น ศีล 5 กรรม กุศลกรรม อกุศลกรรม

โดยสรุป โยนิโสมนสิการ มีหลักการคิด ได้แก่ การคิดอย่างละเอียดรอบคอบ แยกย่อย การคิดอย่างเป็นขั้นตอน การคิดอย่างมีเหตุผล และการคิดอย่างมีเป้าหมายให้เกิดผลที่ดี เป็นหลักใช้ความคิดได้อย่างถูกวิธีถูกต้อง ป้องกันและลดความคลาดเคลื่อน ความผิดพลาด ในการประมวลความคิดความเข้าใจ สามารถใช้ความคิดได้อย่างละเอียดรอบคอบ มีเหตุผล และเกิดผลที่ดี มีความชัดเจนและคิดได้ตรงกับความเป็นจริง โดยเลือกวิธีการคิดให้สอดคล้องกับแต่ละเหตุการณ์ ปัญหา หรือเรื่องที่ต้องใช้ความคิด ใช้หลาย ๆ วิธีคิดบูรณาการร่วมกันเพื่อให้มีประสิทธิภาพและคิดได้อย่างถูกต้อง มีมโนธรรม

โยนิโสมนสิการเป็นเครื่องชี้แนะแนวทางการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี ให้มีหลักคิด มีวิธีคิดอย่างมีเหตุมีผล และรู้วิธีคิดที่เหมาะสม การเกิดมโนธรรมนั้นต้องคำนึงถึงหลักธรรมประกอบวิธีการคิด (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 ก) เช่น

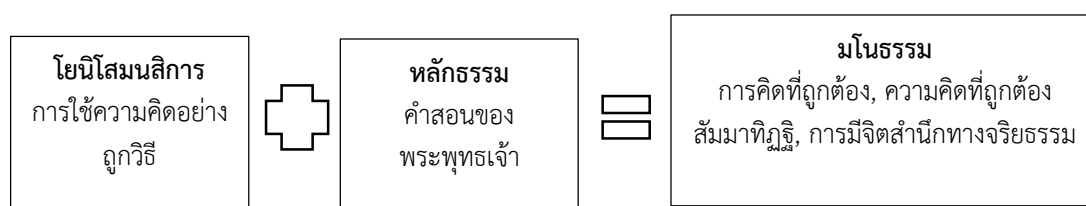
1. หิริ โอตตปปะ ได้แก่ ความอายบาป และความกลัวบาป เป็นเครื่องเตือนสติในขณะใช้ความคิด เพื่อให้รู้ว่าการกำลังคิดในสิ่งที่ดีหรือไม่ดี มีความละเอียดและกลัวต่อผลของการทำความชั่ว การทำความดี ย่อมได้รับผลดี การทำความชั่วย่อมได้รับผลชั่ว
2. สติ สัมปชัญญะ ได้แก่ ความระลึกได้ และ ความรู้ตัว เพื่อให้รู้ระลึกได้ว่าสิ่งที่คิดอยู่นั้น เป็นความคิดดีหรือความคิดชั่ว และรู้ตัวเองว่าการกำลังคิดดีหรือคิดชั่วอยู่ขณะนั้น
3. ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเครื่องเตือนสติในขณะคิด คิดดีหรือไม่ มีสติในการคิดหรือไม่ และได้คิดด้วยปัญญาแล้วหรือไม่
4. หิริ โอตตปปะ คือ ความเกรงกลัว และการละอายต่อการกระทำชั่ว เป็นเครื่องย้ำเตือนจิตใจ ป้องกันการใช้ความคิดไปในทางชั่ว มีจิตที่เกรงกลัวและละอายต่อการคิดชั่วทำชั่ว
5. อธิปไตย 3 สิ่งใดคือสิ่งสำคัญได้แก่ อัตตาทิไทย คือ การคิดด้วยตนเอง การให้ความสำคัญในการคิดที่ตนเองเป็นหลัก เป็นเรื่องที่ต้องคิดด้วยตนเองเป็นสำคัญ เป็นเรื่องที่ตนเองต้องคิดด้วยตนเอง โลกาทิไทย คือ การคิดโดยยึดสังคมเป็นหลัก การคิดโดยคำนึงถึงสังคม การคิดอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม การคำนึงถึงกฎหมาย ระเบียบ จารีตของสังคม และธัมมาธิปไตย คือการคิดโดยให้ความสำคัญและตระหนักถึงศีลธรรม จริยธรรม คุณธรรม ความถูกต้องเป็นธรรม และคำสอนของพระพุทธเจ้า
6. อัปมาทะ คือ ความไม่ประมาทในการคิด การมีสติในการคิด การคิดอย่างละเอียดรอบคอบ และตรวจสอบความถูกต้องของความคิด
7. ปริญญา คือ การทำความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการคิด ประกอบด้วย 3 ขั้นคือ ขั้นรู้จักคิด (ญாதปริญญา) ขั้นดำเนินความคิด (ตรีนปริญญา) และขั้นกำหนดความคิด (ปหานปริญญา)
8. วิรติ 3 คือ การเว้นจากการคิดชั่ว การคิดทุจริต ป้องกันการใช้ความคิดไปในทางที่ไม่ถูกต้อง ไม่ดี ไม่งาม ด้วยการละเว้นความคิดอย่างเฉพาะหน้า (สัมปัตตวิรติ) หรือด้วยการตั้งเจตนาเว้นจากการคิดชั่วไว้ใจ (สมาทานวิรติ) หรือด้วยการตัดขาดความคิดชั่ว (สมุจเฉทวิรติ)
9. จิตตสังขาร คือ การปรุงแต่งความคิด ด้วยการรับรู้ ธรรมอารมณ์ ความรู้สึกต่าง ๆ ที่นำไปสู่เจตนาของความคิด ความจงใจคิด
10. พรหมวิหาร 4 คือ การคิดด้วยความเมตตาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขต่อผู้อื่น (เมตตา) การคิดเพื่อทำประโยชน์ของผู้อื่น (กรุณา) การคิดด้วยความยินดี มีไมตรีจิตที่ดีต่อผู้อื่น (มุทิตา) การคิดด้วยการวางใจเป็นกลาง ไม่คิดไปด้วยความลำเอียงด้วยความชอบ ความโกรธ ความหลง และความกลัว รู้จักวางเฉยสงบใจ ที่น้อมนำให้คิดไปสู่มนธรรมที่ดียิ่ง (อุเบกขา)
11. อคติ 4 คือ การคิดด้วยความลำเอียง ได้แก่ ความลำเอียงเพราะชอบ (ฉันทาคติ) ความลำเอียงเพราะไม่ชอบ (โทสาคติ) ความลำเอียงเพราะลุ่มหลงมัวเมา (โมหาคติ) และความลำเอียงเพราะกลัว (ภยาคติ)
12. นิวรรณ 5 คือ สิ่งที่รบกวนและส่งผลต่อการสภาพของอารมณ์และจิตใจและการใช้สติปัญญาในการคิด ได้แก่ ความพอใจและความต้องการในสิ่งที่น่าใคร่ที่น่าปรารถนา (กามฉันทะ) ความคิดร้ายความคับแค้นใจ (พยาบาท) ความหุดหู่และเชื่องซึม (ถีนมิทธะ) ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ ความกระวนกระวายใจ (อุทธัจจุกุกุจะ) และความลึกลับสงสัย (วิจิกิจฉา) ควรปรับสภาพอารมณ์หรือรอให้สภาพอารมณ์และจิตใจสงบ ตั้งมั่น เป็นสมาธิ เอื้อให้สามารถเจริญปัญญาได้

13. เวสารัชชกรยณธรรม 5 คือ ปัจจัยที่สร้างความมั่นใจและความเชื่อมั่นของการคิด ว่าสิ่งที่ได้คิดและพิจารณานั้น ถูกต้อง ดีงาม เป็นไปเพื่อคุณและประโยชน์ ความถูกต้องตามหลัก ศีลธรรม จริยธรรม ได้แก่ ความเชื่อในคุณงามความดี (ศรัทธา) ความประพฤติดีที่ถูกต้องดีงาม ไม่ผิด กฎหมาย หรือศีลธรรม (ศีล) การแสวงหาข้อมูล การศึกษา การทำความเข้าใจความเข้าใจในสิ่งที่คิดอย่าง ละเอียดลึกซึ้ง (พาหุสัจจะ) ความเพียรมุ่งมั่น ตั้งใจ มีจิตใจที่มั่นคงต่อความดี การคิดดี (วิริยะรรมะ) และการมีความรู้ความเข้าใจอย่างชัดเจนในเหตุผล การทำดี การทำชั่ว ประโยชน์ ไม่ใช่ประโยชน์ คุณและโทษ และผลของการกระทำ ผลของความคิดนั้น (ปัญญา) เป็นต้น

14. ภัพพตาธรรม 6 คือ หลักการที่ช่วยให้สามารถคิดในสิ่งที่ดีงาม หรือใช้ความคิดในทาง ที่ถูกต้อง ได้แก่ ฉลาดและเข้าใจเกี่ยวเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความดีงาม ความสุขและความเจริญ ฉลาดและเข้าใจเกี่ยวกับเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหา ความไม่ดีงาม ความสุขและความเสื่อมทราม ฉลาดและชำนาญวิธีบริหารจัดการความคิด สามารถใช้ความคิดได้สำเร็จลุล่วง การมีความพึงพอใจใน การประกอบคุณงามความดี การระวังรักษาความคิดที่ดีไว้ และการคิดถูกต้องอย่างต่อเนื่อง

15. สัมปยุตธรรม 7 คือ สิ่งๆ ที่ช่วยให้สามารถคิดได้ถูกต้องเหมาะสม ได้แก่ รู้เหตุที่ทำให้ เกิดผล (อัมมัญญา) รู้จักผลที่เกิดขึ้นอันเนื่องเนื่องจากเหตุ (อัตถัญญา) รู้จักตน รู้ถึงความรู้ ความสามารถในการใช้สติปัญญาในการคิดได้ละเอียดลึกซึ้ง แคไหน (อัตถัญญา) รู้จักประมาณ ความคิด การคิดอย่างเหมาะสมพอดี การคิดพอดีพอควร (มัตตัญญา) รู้จักเวลา ที่เหมาะสม การใช้ ในเวลาคิดอย่างเหมาะสม ไม่คิดเร็วหรือคิดนานเกินไป ไม่รีบร้อนคิดหรือให้คิดอย่างยัดเยียด (กาลัญญา) รู้จักปรึกษาผู้อื่น สอบถามข้อคิดเห็น วิสัยทัศน์ ความคิดเห็นจากผู้รู้หรือเชี่ยวชาญ (ปริสญญา) และรู้จักบุคคล ความแตกต่างของมนุษย์ (บุคคลัญญา) เป็นต้น

ตัวอย่างหลักธรรมข้างต้นเป็นองค์ประกอบในโยนิโสมนสิการ ดังนี้

ภาพที่ 5 แนวคิดการโยนิโสมนสิการประกอบหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

จากภาพที่ 5 โยนิโสมนสิการเปรียบเสมือนเครื่องมืออุบายวิธีที่ช่วยให้สามารถใช้ความคิดได้ อย่างแยบยล ชาญฉลาด ละเอียด รอบคอบ ถี่ถ้วน เป็นขั้นตอน มีระเบียบ มีเหตุมีผล เป็นวิธีการที่ทำให้ สามารถใช้ความคิดได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด และเพื่อน้อมนำการใช้ความคิดไปสู่ความถูก ต้องดีงาม ตามครรลองคลองธรรม เป็นมโนธรรมโดยสมบูรณ์ มีคุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรม ความถูกต้องดีงาม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 งก) นอกจากการใช้ความคิดได้อย่างถูกวิธีแล้ว จะต้องคิดได้อย่างถูกต้อง มีความคิดที่ถูกต้อง เป็นความคิดที่เป็นสัมมาทิฐิ คำนึงถึงคุณงามความดี

บาป บุญ คุณ และโทษ ดีชั่ว สิ่งที่ส่งเสริมความคิดให้ถูกต้องคือ หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมาประกอบเข้ากับวิธีการคิด เพื่อให้เกิดความคิดที่เป็นไปโดยชอบประกอบด้วยธรรม

เมื่อคิดได้อย่างถูกต้องชอบธรรมแล้ว สิ่งสำคัญประการต่อมาคือการตัดสินใจเลือกอย่างถูกต้อง แสดงถึงความถูกต้องของการคิดที่ถูกต้องแท้จริง แม้วิธีการคิดและคิดได้ถูกต้องแล้ว แต่หากตัดสินใจเลือกไม่ถูกต้อง ย่อมแสดงให้เห็นว่าการคิดทั้งหมดไม่ถูกต้อง ล้มเหลวหรือผิดพลาดในการใช้ความคิด ในการตัดสินใจอาจต้องเลือกระหว่างสิ่งที่ถูกต้องกับสิ่งที่ถูกใจดังนี้

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบระหว่างสิ่งที่ถูกต้องกับสิ่งที่ถูกใจ

หัวข้อเปรียบเทียบ	สิ่งที่ถูกต้อง	สิ่งที่ถูกใจ
ด้านความถูกต้องกับความถูกใจ	เน้นความถูกต้องอย่างเดียว	เป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้องก็ได้ แต่ขอให้ถูกใจ
	เป็นสิ่งที่ถูกใจหรือไม่ถูกใจก็ได้	เป็นสิ่งที่ถูกใจเพียงอย่างเดียว
	เป็นสิ่งที่พอใจกับไม่พอใจก็ได้	เป็นสิ่งที่พอใจเพียงอย่างเดียว
	อาจขัดต่อความรู้สึกหรือไม่ตรงกับที่ใจต้องการ เมื่อต้องตัดสินใจ	เน้นการไม่ขัดต่อความรู้สึกหรือตรงกับที่ใจต้องการ เมื่อต้องตัดสินใจ
	ตรงกับความต้องการหรือไม่ตรงกับความต้องการ	เน้นให้ตรงกับความต้องการ
ด้านคุณธรรมจริยธรรม	คำนึงถึงคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรม	คำนึงถึงหรือไม่คำนึงถึงศีลธรรม จริยธรรม
	เน้นสร้างความถูกต้องดีงาม	เน้นสร้างความพึงพอใจ
	เน้นประโยชน์บนความถูกต้อง	เน้นประโยชน์บนความถูกใจ
	อาจต้องเสียสละประโยชน์ส่วนตน	เน้นรักษาประโยชน์ส่วนตน
	เน้นผลที่เกิดขึ้นตามความจริง	เน้นให้เกิดผลที่ถูกใจหรือพอใจ
	เน้นผลที่เกิดขึ้นตามมาที่ดี	ผลที่เกิดขึ้นตามมาดีหรือไม่ดีก็ได้

ตารางที่ 1 แสดงการเปรียบเทียบระหว่างสิ่งที่ถูกต้องกับสิ่งที่ถูกใจ มีลักษณะแตกต่างกันคือ สิ่งที่ต้องมีลักษณะคือ เป็นได้ทั้งสิ่งที่ถูกใจหรือไม่ถูกใจ และเป็นได้ทั้งสิ่งสร้างความพอใจและความไม่พอใจ เมื่อได้พิจารณาเรียนรู้ตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นอาจขัดหรือตรงกับความรู้สึก ตรงหรือไม่ตรงกับความต้องการ คำนึงถึงคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรม เน้นความถูกต้องดีงาม มุ่งหวังที่จะบรรลุเป้าหมายและประโยชน์ด้วยความถูกต้อง ซึ่งในบางครั้งเพื่อให้เกิดความถูกต้องอาจต้องเสียสละความสุขและประโยชน์ส่วนตน และยอมรับความจริงถึงแม้ความจริงนั้นจะเป็นสิ่งที่ถูกใจหรือไม่ถูกใจก็ตาม เพื่อให้เกิดผลที่ดีจากการคิดและตัดสินใจ ลักษณะของสิ่งที่ถูกใจคือ เป็นได้ทั้งสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง โดยให้ความสำคัญกับสิ่งที่สร้างความพึงพอใจและสามารถตอบสนองความต้องการทางใจ และหลีกเลี่ยงหรือไม่ให้ขัดกับความรู้สึกหรือบิบบังคับจิตใจ ไม่สำคัญว่าจะต้องถูกต้องตามหลัก

ศีลธรรม คุณธรรม หรือจริยธรรมหรือไม่ก็ตาม หากสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่พึงพอใจก็ตัดสินใจเลือกสิ่งนั้น ซึ่งระหว่างผลประโยชน์ส่วนตนกับความถูกต้องแล้ว จะเน้นเพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่า ถึงแม้ผลที่เกิดขึ้นตามมาจะถูกต้องหรือไม่ก็ตาม

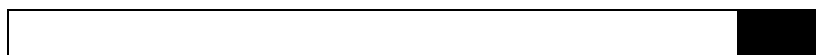
เมื่อพิจารณาลักษณะของสิ่งที่ถูกต้องแล้ว เป็นการคิดมุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรม และความถูกต้อง มุ่งหวังผลให้เกิดสิ่งที่ดีงาม ที่ถูกต้อง หวังผลในด้านดีเพียงฝ่ายเดียวหรือเลือกทำดีด้านเดียวเท่านั้นและเว้นจากการทำชั่ว ส่วนสิ่งที่ถูกใจเป็นการคิดที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับความพึงพอใจและการตอบสนองความต้องการด้านจิตใจ จะมีความถูกต้องตามหลัก ศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม หรือถูกต้องหรือไม่ก็ตาม จะถูกต้องก็ได้หรือไม่ถูกต้องก็ได้ หวังผลให้เกิดสิ่งที่พึงพอใจหรือตามที่จิตใจต้องการ ไม่ให้ความสำคัญกับผลที่เกิดขึ้นตามมา ไม่ว่าจะเป็นผลดีหรือไม่ดี ขอแค่เพียงให้สามารถบรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการหรือไม่เสียประโยชน์ หรือเลือกที่จะทำได้ทั้ง ดีและชั่ว ดีก็ได้ ชั่วก็ได้ เน้นที่ผลลัพธ์ที่ถูกใจหรือพึงพอใจ โดยไม่สนใจว่าสิ่งนั้นจะดีหรือชั่ว ถ้าสิ่งนั้น เป็นสิ่งที่ถูกใจ

เป็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือในบางกรณีทราบดีอยู่แล้วว่า สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดี ดีหรือชั่ว เป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง แต่ก็ตัดสินใจสิ่งที่ถูกใจมากกว่าสิ่งที่ถูกต้อง เนื่องจาก อำนาจและอิทธิพลของอวิชาหรือความไม่รู้เกี่ยวกับความถูกต้องอย่างแจ่มแจ้ง ความไม่รู้ตาม ความเป็นจริง บดบังความคิด อยู่เหนือจิตใจ การใช้ความคิด การใช้สติปัญญา และการตัดสินใจ ทำให้ ไม่สามารถมองเห็นความจริงแท้ของทั้งสิ่งที่ถูกต้องและสิ่งที่ถูกใจ ว่าแท้จริงแล้วความจริงของสิ่งที่คิด ว่าถูกต้องหรือถูกใจนั้น ความจริงแท้เป็นอย่างไร ที่ว่าถูกต้องนั้นถูกต้องจริงหรือไม่ และที่ว่าถูกใจนั้น ถูกต้องด้วยหรือไม่ การเข้าถึงความจริงแท้ของสิ่งที่ถูกต้องและสิ่งที่ถูกใจคือ การเข้าใจความคิด อย่างถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) การใช้ความคิดอย่างถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ) การคิดเจรจาอย่างถูกต้อง (สัมมาวาจา) การคิดปฏิบัติอย่างถูกต้อง (สัมมากัมมันตะ) การคิดเลี้ยงชีพอย่างถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ) การคิดเพียรพยายามอย่างถูกต้อง (สัมมาวายามะ) การคิดอย่างมีสติ (สัมมาสติ) และการคิดอย่างมีสมาธิ (สัมมาสมาธิ) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 ค)

สามารถแบ่งลักษณะการคิด ตามเกณฑ์ดีชั่ว โดยกำหนดให้สีขาวแทนการคิดอย่างถูกต้อง (คิดดี) และสีดำแทนการคิดอย่างไม่ถูกต้อง (คิดชั่ว) ดังนี้

1. การคิดส่วนใหญ่ถูกต้อง แต่ไม่ถูกต้องทั้งหมด คือ สามารถคิดได้โดยส่วนใหญ่มีความถูกต้อง แต่มีบางส่วนที่ยังคิดได้ไม่ถูกต้อง

ดี

ชั่ว

ภาพที่ 6 การคิดส่วนใหญ่ถูกต้อง แต่ไม่ถูกต้องทั้งหมด

จากภาพที่ 6 แสดงลักษณะการคิดที่ส่วนใหญ่ถูกต้อง และมีส่วนน้อยที่ยังคิดได้ไม่ถูกต้อง แนวทางที่ควรปฏิบัติคือ ยังไม่ควรตัดสินใจ แม้ส่วนใหญ่จะคิดได้ถูกต้องแล้ว แต่ยังมีบางส่วนที่ยังไม่ถูกต้อง อาจนำมาซึ่งปัญหาหลังการตัดสินใจได้ ควรรอให้พิจารณาในส่วนที่ยังไม่ถูกต้องให้ถูกต้อง

ทั้งหมดเสียก่อน หรือ ตัดสินใจเฉพาะในส่วนที่ถูกต้องก่อน ส่วนที่ยังไม่ถูกต้องตัดสินใจภายหลังเมื่อคิดได้ถูกต้องแล้ว หรือ ตัดสินใจเฉพาะส่วนที่ถูกต้อง ส่วนที่ไม่ถูกต้องยังไม่ตัดสินใจ เป็นต้น

2. การคิดถูกต้องและไม่ถูกต้องเท่า ๆ กัน คือ สามารถคิดได้ถูกต้องเพียงครั้งหนึ่งและอีก ครั้งหนึ่งคิดได้ไม่ถูกต้อง

ดี ชั่ว

ภาพที่ 7 การคิดถูกต้องและไม่ถูกต้องเท่า ๆ กัน

จากภาพที่ 7 แสดงลักษณะการคิดถูกต้องและไม่ถูกต้องเท่า ๆ กัน ไม่ถูกต้องทั้งหมดแต่ก็ไม่ผิดทั้งหมด แนวทางปฏิบัติคือ ไม่ควรตัดสินใจ แม้จะมีความถูกต้องครั้งหนึ่ง แต่ก็ไม่ถูกต้องเท่า ๆ กัน ซึ่งมีความเสี่ยงที่จะผิดจริยธรรม ควรพิจารณาทบทวนในส่วนที่ไม่ถูกต้องให้ถูกต้องทั้งหมดเสียก่อน หรือตัดสินใจเฉพาะในส่วนที่ถูกต้องก่อน ส่วนที่ยังไม่ถูกต้องตัดสินใจภายหลังเมื่อคิดได้ถูกต้องแล้ว หรือตัดสินใจเฉพาะส่วนที่ถูกต้อง ส่วนที่ไม่ถูกต้องยังไม่ตัดสินใจ เป็นต้น

3. การคิดส่วนน้อยถูกต้อง แต่ส่วนใหญ่ไม่ถูกต้อง คือ มีส่วนน้อยที่คิดได้ถูกต้อง แต่ส่วนใหญ่ไม่ถูกต้อง

ดี ชั่ว

ภาพที่ 8 การคิดส่วนน้อยถูกต้อง แต่ส่วนใหญ่ไม่ถูกต้อง

จากภาพที่ 8 แสดงลักษณะการคิดส่วนน้อยถูกต้อง แต่ส่วนใหญ่ไม่ถูกต้อง แนวทางปฏิบัติคือ ไม่ควรตัดสินใจ เนื่องจากมีความเสี่ยงที่จะผิดจริยธรรมสูง ควรคิดใหม่ทั้งหมด เปลี่ยนวิธีการ รูปแบบ หรือหลักการคิดให้มีความถูกต้องเหมาะสม ยึดหลักศีลธรรม จริยธรรม และความถูกต้องตามครรลองคลองธรรม และหลักธรรมอื่น ๆ ประกอบการพิจารณาให้มากขึ้น เป็นต้น

4. การคิดถูกต้องทั้งหมด คือ สิ่งที่คิดมีความถูกต้องทั้งหมด สามารถพิจารณาได้อย่างถูกต้องตามครรลองคลองธรรม ไม่มีข้อขัดแย้งทางศีลธรรม จริยธรรม และความถูกต้อง

ดี ชั่ว

ภาพที่ 9 การคิดถูกต้องทั้งหมด

จากภาพที่ 9 แสดงลักษณะการคิดที่ถูกต้องทั้งหมด มีความเสี่ยงที่จะผิดจริยธรรมน้อยมาก หรือไม่มีเลย แนวทางปฏิบัติคือ สามารถนำความคิดไปใช้ในการตัดสินใจ หรือควรตัดสินใจ โดยนำไปปฏิบัติอย่างถูกวิธีหรือถูกต้องต่อไป

5. การคิดไม่ถูกต้องทั้งหมด คือ ไม่สามารถคิดได้อย่างถูกต้อง สิ่งที่คิดทั้งหมดไม่ถูกต้อง

ดี [REDACTED] ชั่ว

ภาพที่ 10 การคิดไม่ถูกต้องทั้งหมด

จากภาพที่ 10 แสดงลักษณะการคิดที่ไม่ถูกต้องทั้งหมด ไม่สามารถคิดได้อย่างถูกต้อง มีความเสี่ยงที่จะทำผิดจริยธรรม และตัดสินใจผิดพลาด เกิดผลเสียหายเกิดขึ้นอย่างแน่นอน แนวทางปฏิบัติคือ ไม่ควรตัดสินใจ ไม่ควรคิดต่อ ควรหยุดคิด ควรละทิ้งสิ่งที่ได้คิดไว้ก่อนหน้านี้ทั้งหมด หรือควรทิ้งความคิดนั้นเสีย แล้วเริ่มการคิดใหม่ทั้งหมด แสวงหาและเปลี่ยนวิธีการคิด รูปแบบ หรือหลักการใหม่ที่ถูกต้องเหมาะสม ตระหนักถึงศีลธรรม จริยธรรม และความถูกต้องตามครรลองคลองธรรม และหลักธรรมอื่น ๆ โดยคิดอย่างมีสติ มีศีล มีสมาธิ และใช้ปัญญาพิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบ

บทสรุป

การคิดอย่างมีจริยธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า มีแนวทางดังนี้

1. การรู้และเข้าใจและตระหนักถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบการกระทำเบื้องต้น คือ การกระทำทางกาย (กายกรรม) การกระทำทางวาจา (วจีกรรม) และการกระทำทางใจ (มโนกรรม) ความคิดเป็นสิ่งสำคัญ มนุษย์ต้องอยู่กับความคิดของตนเองทุกวันจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต ความคิดมีความสัมพันธ์และอิทธิพลโดยตรงต่อการพูดและการกระทำ ซึ่งสามารถเข้าใจด้วย การฝึกความคิดและความประพฤติ (ศีล) การฝึกจิตใจ (สมาธิ) และการฝึกพิจารณา (ปัญญา) ช่วยให้สามารถรู้เท่าทันการกระทำ ทั้งทางกาย วาจา และใจ ในขณะนั้น ว่าการคิดจะส่งผลต่อการพูดและการกระทำต่อไปอย่างไร เป็นต้น

2. การรู้และเข้าใจลักษณะทั่วไปของความคิด ซึ่งจำแนกลักษณะเบื้องต้น 2 ลักษณะคือ การคิดดี และ การคิดชั่ว ซึ่งมีปัจจัยเบื้องต้นในจิตใจสำคัญคือ ความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) และความหลง (โมหะ) เป็นต้น และรวมถึงกิเลสและตัณหาต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยที่สามารถมีอิทธิพลเหนืออำนาจของจิตใจ ให้ปรุงแต่งความคิดได้ทั้งในทางที่ดีและชั่ว โดยระมัดระวังและไม่ประมาทปล่อยให้ให้อารมณ์ดังกล่าวอยู่เหนืออำนาจของจิตใจและความคิด ซึ่งสามารถทำได้ด้วย การฝึกความคิดและความประพฤติ (ศีล) การฝึกจิตใจ (สมาธิ) และการฝึกพิจารณา (ปัญญา) ช่วยให้สามารถรู้เท่าทันว่าในขณะนั้นจิตใจกำลังปรุงแต่งความคิดไปในทางที่ดีหรือชั่ว เป็นต้น

3. การรู้และเข้าใจมูลเหตุปัจจัยเบื้องต้นที่ทำให้เกิดการคิดดีและการคิดชั่ว โดยมูลเหตุเบื้องต้นของการคิดดี คือ ความไม่โลภ (อโลภะ) ความไม่โกรธ (อโทสะ) ความไม่หลง (อโมหะ) และมูลเหตุเบื้องต้นของการคิดชั่ว คือ ความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) และความหลง (โมหะ) เป็นต้น การฝึกความคิดและความประพฤติ (ศีล) การฝึกจิตใจ (สมาธิ) และการฝึกพิจารณา (ปัญญา) ช่วยให้สามารถรู้เท่าทันมูลเหตุ ว่ามูลเหตุที่เกิดขึ้นในจิตใจขณะนั้นเป็นมูลเหตุที่จะนำไปสู่การคิดดีหรือคิดชั่ว ช่วยให้จิตใจอยู่เหนืออำนาจมูลเหตุทั้งกุศลมูลและอกุศลมูล

4. การรู้และเข้าใจการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีและรู้จักวิธีคิด คือ โยโสมนสิการ ช่วยให้สามารถใช้ความคิดและสติปัญญา และคิดได้อย่างละเอียดรอบคอบ และเลือกวิธีคิดมาใช้ได้อย่างเหมาะสม

5. การรู้และเข้าใจ และเลือกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาใช้ประกอบการคิด เพื่อเป็นหลักในการคิด และนำความคิดไปสู่ความถูกต้องดีงาม คิดได้อย่างถูกต้อง มีเหตุมีผลตามความเป็นจริง เป็นต้น ซึ่งการศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าต่าง ๆ จะช่วยให้มีความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมและเลือกมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม

6. การตัดสินใจหรือการปลงความคิดเลือกทำในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม

โดยประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ คือ

1. ความรู้ความเข้าใจการเกิดของการคิดดีและการคิดชั่ว ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร
 2. สามารถแยกแยะความคิดดีคิดชั่วได้ และรู้เห็นตามความเป็นจริง
 3. รู้สาเหตุของการคิดดีคิดชั่ว ช่วยให้สามารถใช้ความคิดได้อย่างถูกวิธีและมีประสิทธิภาพ
 4. สามารถป้องกันผลกระทบและปัญหาจากการคิดชั่ว และความผิดพลาดในการใช้ความคิดไปในทางที่ไม่ถูกต้องดีงาม
 5. ได้รับประโยชน์สุขจากความคิดที่ถูกต้องดีงาม ไม่ได้รับผลเดือดร้อนจากความคิดชั่ว
 6. เกิดประโยชน์สุขของการอยู่ร่วมกันในสังคมกับผู้อื่นจากการคิดดี พูดดี และทำดี ทั้งในการดำรงการใช้ชีวิตครอบครัว ด้านส่วนบุคคล และด้านการประกอบอาชีพ
 7. การคิดอย่างถูกวิธีนำไปสู่ความเห็นที่ถูกต้อง ความคิดที่ถูกต้อง คำพูดที่ถูกต้อง การปฏิบัติที่ถูกต้อง การใช้ชีวิตที่ถูกต้อง ความพยายามที่ถูกต้อง และการมีสติและสมาธิที่ถูกต้อง
- ข้อเสนอแนะ

การคิดอย่างมีจริยธรรมของแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐานสำคัญ คือ ความคิดและพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาของแต่ละบุคคล ที่มีอินทรีย์มามากน้อยแตกต่างกัน การฝึกความคิดและความประพฤติ (ศีล) การฝึกจิตใจ (สมาธิ) และการฝึกพิจารณา (ปัญญา) ช่วยให้สามารถควบคุมความคิด จิตใจ อยู่เหนืออารมณ์ และใช้สติปัญญาในการคิดได้อย่างถูกต้อง

เอกสารอ้างอิง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2556). โยนิโสมนสิการ วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม.

นครปฐม: วิกฤณเวศกวัน. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก:

https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/592. (2565, 21 เมษายน).

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560 ก). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย. (เล่มที่ 11). พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 3 ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (11. ทสุตตรสูตร).

(หน้า 252-432). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560 ข). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย. (เล่มที่ 14). พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 6 มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เทวทหวรรค

(9. มหาปุนณมสูตร). (หน้า 96). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560 ค). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (เล่มที่ 19). พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 11 สังยุตตนิกาย มหาวรรค อวิชชาวรรค (2. อุปัชฌาสวรรค). (หน้า 1). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560 งก). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (เล่มที่ 20). พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 12 อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (7. วีริยารัมภาทิวรรค). (หน้า 12). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560 ขง). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (เล่มที่ 20). พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 12 อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต พาสวรรค (2. ลักขณสูตร). (หน้า 140). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560 งค). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (เล่มที่ 20). พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 12 อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต มหาวรรค (9. อุกุสลมูลสูตร). (หน้า 275-277). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560 งง). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (เล่มที่ 20). พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 12 อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต อาปายิกวรรค (5. วิปัตติสัมปทาสูตร, 7. กัมมันตสูตร). (หน้า 361-365). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560 ขช). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (เล่มที่ 20). พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 12 อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต มังคลวรรค (1. อุกุสลสูตร). (หน้า 395). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560 ฉ). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (เล่มที่ 24). พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 16 อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต อักโกสวรรค (7. มหาสิสูตร). (หน้า 103). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560 ช). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (เล่มที่ 25). พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 17 ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ยมกวรรค (1. จักขุपालเถรวัตถุ, 2. มัญญกุนทลวัตถุ). (หน้า 23-24). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560 ช). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (เล่มที่ 31). พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 23 ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค มหาวรรค (8. วิปัสสาสนกถา). (หน้า 399). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
-